

რეცენზია

თედო ღუნდუა

**რეცენზია ნაშრომზე – ბიზანტია ქართულ წყაროებში.
რედაქტორები: ნ. მახარაძე, ნ. ლომოური. თბ. 2010***

ბიზანტიური საისტორიო მწერლობა IV-XV სს. ბიზანტიელ ავტორთა ნაშრომების ერთობლიობა და დიალექტიკაა, ნელი და პერმანენტული დეკადანსი ბერძენი თუკიდიდედან (ძვ. წ. V ს.) მშრალ ქრონიკებამდე, რაც ეკონომიკური დეკადანსის ადეკატურია. მხოლოდ ზოგიერთი ბიზანტიელი ავტორი თუ შეედრება ელინ კოლეგებს სკრუპულოზობით, დეტალურობით, თხრობის სიმძაფრით და რაციონალური ახსნაგანმარტებების მცდელობით. პროკოპი ქალაქ კესარიიდან თავის „პოლემიკაში“ (ბრძოლები) იმ ჰეროიკული ეპოქის სიდიადის ბრწყინვალე მხატვარია, რომის იმპერიის რესტავრაციის მცდელობა რომ ერქვა კეისარ იუსტინიანეს მეთაურობით. ელინური საისტორიო აზროვნების შორეული ეპიგონი ანაკომენა (XII ს.) თურქული მოდგმის კლანებსაც კი იმ სახელებს უწოდებს, რაც ოდესღაც მათ მხარეში მცხოვრებ ირანული წარმოშობის ხალხებს ერქვა. თვით იმპერიის აგონიის დროსაც კი XV ს. ლაონიკე ხალკოკონდილასი კვლავაც ელინურ არქაიზმებს იყენებს. ეს არის და ეს. მაინც, საერთო

* წაკითხულია წიგნის პრეზენტაციაზე, რომელიც ჩატარდა 26. 11. 10. თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეციისტიკის ინსტიტუტის შემოდგომის სემესტრის მოხსენებების, სემინარების, პრეზენტაციების ფარგლებში.

ჯამში, ბიზანტიური მწერლობა ისტორიული აზროვნების განვითარების ტიპოლოგიურად იგივე საფეხურია, რაც ელინებს ჰქონდათ და რასაც თანამედროვეთა ჩანაწერები ჰქვია, ოღონდ, აშკარად, უარესი ვარიანტი. განსხვავება ბევრია, მისი ძირითადი არსი შემდეგში მდგომარეობს: 1) საეკლესიო ისტორიები ბიზანტიური მწერლობის აუცილებელი შტრიხია – ევსევი კესარიელი (IV ს.), გელასი კესარიელი (IV ს.) და სხვ. იმ ქრისტიანულ რევოლუციაზეც ბევრს წერენ, ქართული კულტურის ჩარჩოებში რომ განხორციელდა; 2) ქრონიკების სიმრავლე ბიზანტიური საისტორიო მწერლობის სხვა მახასიათებელია, ქრონოლოგიურ თარგზე გაწყობილი მოკლე ჩანაწერები ვრცელი გაბმული თხრობის მაგივრად – იოანე მალალა (VI ს.) და გეორგიოს სინკელოსი (IX ს.) ასეთი თხრობის ბრწყინვალე წარმომადგენელნი არიან; 3) პროვიდენციალიზმის ხარისხიც აშკარად და სამწუხაროდ მომატებულია.

განუზომელია ბიზანტიური საისტორიო მწერლობის მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით. განათლებულმა ბიზანტიელმა სადღაც XI ს. ბევრად უკეთ იცოდა ლაზიკის ისტორია, ვიდრე საკუთრივ ქართველმა. ამ მხარის ქართიზაციას ხომ მეგრულენოვანი საისტორიო ინფორმაციის სრული იგნორირება მოჰყვა შედეგად. რომ არა ბიზანტიური საისტორიო მწერლობა, ჩვენ ძალზედ ცოტა რამ გვეცოდინებოდა IV-VIII სს. დასავლეთ საქართველოს ისტორიის შესახებ, ისიც, უმთავრესად, ეკონომიკის შესახებ არქეოლოგიური მასალების შუქზე. რაც შეეხება უკვე საქართველოს, ბიზანტიური ინფორმაცია მასზე ჭკოროხის სხვა მხრიდან დანახული რეალობაა, ის ქართულ ინფორმაციას, ძირითადად, უახლოვდება.

ასეთია ბიზანტიური საისტორიო მწერლობა. სწორედ ამიტომ, როგორც საკუთრივ რომეების სამეფოს ისტორიისათვის, ასევე, მისი ურთიერთობების რეკონსტრუქციისათვის გარე სამყაროსთან, დასავლელი ბიზანტინისტები ამ საისტო-

რიო მწერლობას ეყრდნობიან, როგორც წყაროს.

წარმოდგენილი ნაშრომი იმას ადასტურებს, რომ არამარტო ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობებისთვის, არამედ, საკუთრივ, ბიზანტიის ისტორიის რეკონსტრუქციისათვის ზოგი ქართული წყაროს გამოყენება რენტაბელურია; აქვე ეს წყაროები ინგლისურად არის ნათარგმნი. ასეთი წყაროების შეკრება და რუსულად თარგმნა ჯერ კიდევ ს. ყაუხჩიშვილმა განიზრახა. განსახილველი ნაშრომი კონკრეტული ჩანაფიქრის რეალიზაციაა. აქ თავმოყრილია ქართული ნარატიული, ეპიგრაფიკული, დოკუმენტური მასალა, ყველაფერი, რაც კი ბიზანტიას ეხება; ბერძნული წარმომავლობის ტოპონიმები, ბერძნულიდან ნასესხები ლექსიკა, ონომასტიკონი; და ეს ინგლისურად არის ნათარგმნი.

I ნაწილი. ქართული საისტორიო თხზულებები როგორც წყარო ბიზანტიის ისტორიისა (ნ. ლომოური). „ქართლის ცხოვრების“ ადრეული თხზულებები, ანუ ის, რაც, პირობითად, ლეონტის (გარდა „მეფეთა ცხოვრებისა“) და ჯუანშერს მიეწერება, კონკრეტული კუთხით გამოუსადეგარია – სწორედ ამაზეა აქ საუბარი. მაგ. ვახტანგ გორგასლის შესვლა საბერძნეთში მონაგონია, იმიტომ, რომ V ს. II ნახ. არავითარი ომი ბიზანტიასა და სასანიდებს შორის არ ყოფილა. არც მურვან ერუ მდგარა კონსტანტინოპოლთან, და აშ. სამაგიეროდ, თითქმის სრული თანხმობაა ქართულ და ბიზანტიურ წყაროებს შორის ქართლის გაქრისტიანების ამბავთან დაკავშირებით; მეტ-ნაკლები სიზუსტით არის გადმოცემული ჰერაკლე კეისრის ამბავი და VIII ს. II ნახ. აფხაზთა საერისთავოს გამოსვლა ბიზანტიის დაქვემდებარებიდან.

„მატიანე ქართლისაჲში“ სიზუსტის ხარისხი მატულობს – აქ, სხვა ამბებთან ერთად, საუბარია დავით III კურაპალატის, ბაგრატ III-ის და გიორგი I-ის ურთიერთობებზე იმპერიასთან.

სუმბატ დავითის ძის თხზულებაში ბევრი რამ ემთხვე-

ვა „მატიანე ქართლისაჲს“.

„ცხოვრება მეფეთ-მეფე დავითისი“ – აქ ცნობაა კარნუქალაქის გიორგი II-თვის გადაცემაზე, და სულთნის მიერ ბერძენთა მეფის დახარკვაზე.

„ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ – ბასილ ეზოს-მოძღვართან ჩამოთვლილია ის პუნქტები, რომლებიც ქართველებმა დაიკავეს პონტოსა და პაფლაგონიაში 1204 წ. ლაშქრობის დროს. საუბარია ტრაპიზონის იმპერიის დაარსებაზე.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე კი მოგვითხრობს, თუ როგორ უჭერდა მხარს ფინანსურად თამარი იმპერიაში არსებულ ქართულ მონასტრებს.

უამთააღმწერელთან, ხანდახან, იხსენიება პონტო, სადაც არის ბერძენთა მეფე კომნიანოსი. მცირე აზიას ქართველები კვლავ საბერძენთს ეძახიან. აქვე საუბარია ბექა ათაბაგზე, რომელსაც მთელი ჭანეთი მიუღია. მსგავსი ცნობა სხვაგან არ გვხვდება.

„ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ რაღაც აღრეული ამბებია გადმოცემული. ვახუშტის კი, აშკარად, არაქართულ წყაროებზე დაყრდნობით შექმნილი ისტორიოგრაფიული ნაშრომი გამოუყენებია, ბაიაზითის გენეალოგიაზე რომ საუბრობს.

როგორც ვხედავთ, „ქართლის ცხოვრებაში“ არაფერია განსაკუთრებული, რაც ბიზანტიურ საისტორიო მწერლობაში არ არის.

ბევრად უფრო საინტერესოა ქართული აგიოგრაფიული თხზულებები, როგორც წყარო ბიზანტიის ისტორიისა. ეს არც არის გასაკვირი. ისინი ხომ მომხდარი მოვლენებიდან ძალზედ მალე იქმნებოდა.

„აბოს წამებაში“ „ბერძენთა მეფე“ „იონთა მეფეა“, რაც ძალზედ საინტერესო ტერმინია. „ცხოვრება იოანესი და ეფთ-უმესი“ – აქ ისეთი დეტალებია დავით III კურაპალატთან, და ივერიკონის გარშემო ატეხილ ქართულ-ბერძნულ დავასთან დაკავშირებით, რაც სხვაგან არ გვხვდება. ტიპოლოგიურად

იდენტურ თხზულებაში – „ცხოვრებად გიორგი მთაწმინდელისა“ – საუბარია დინასტიურ ქორწინებასა და ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიაზე.

ძირითადად სწორედ ეს ორი „ცხოვრება“ არის შესანიშნავი დანამატი ბიზანტიური წყაროებისა.

II ნაწილი. ბიზანტიის აღმოსავლური პოლიტიკის ასახვა ქართულ წყაროებში (ვ. გოილაძე). აქ მსჯელობაა ეპიგრაფიკაზე, სამონეტო ლეგენდებზე და ხელნაწერების მინაწერებზე. ატენის სიონის და სამშვილდის სიონის წარწერებში იმპერატორები იხსენიება. ოშკის წარწერა მოგვითხრობს, თუ როგორ დაეხმარნენ იმპერატორები ბასილი და კონტანტინემის „განსრულებას“; ზარზმის ეკლესიის წარწერა კი – როგორ გააქციეს ქართველებმა სკლეროსი.

ბითვინიის ოლიმპოს ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერზე ცხოვლად არის აღწერილი სკლეროსის აჯანყება, „ჭირი დიდი საბერძნეთისა“. ერთ-ერთი ანდერძ-მინაწერი თვით იოანე-თორნიკეს მიერ არის გაკეთებული.

ავტორის დასკვნა ასეთია – სამშვილდის სიონის, ატენის სიონის, აბასთუმნის ეკლესიის ჯვრის კვარცხლბეკის, სამწვერისის, ზარზმის ეკლესიის და ოშკის ტაძრის კედლებზე არსებული წარწერები დოკუმენტური ხასიათისაა და ისინი, VII-XI სს-ში ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობის ამსახველ ქართული ნარატიული წყაროების მონაცემებთან ერთად, ძვირფასი წყაროა არამარტო ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობის შესასწავლად, არამედ თვით ბიზანტიის ისტორიის უკეთ წარმოსაჩენად. ბიზანტინისტები დასავლეთში ამ მონაცემებს არ იყენებდნენ. ახლა, ალბათ, გამოიყენებენ. ყველაფერი ხომ უკვე ინგლისურად არის ნათარგმნი.

კონკრეტული ნაწილი სრულდება ორი გამოკვლევით: ერთი ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიას ეხება, მეორე – საიმპერიო ტიტულატურას პერიფერიებზე. ვიპატოსი და პატრიკოსი, მაგისტროსი და კურაპა-

ლატი, ნოველისიმოსი და კესაროსი, სევასტოსი და პანიპერ-სევასტოსი – ეს ქართველ მეფე-მთავართა ტიტულებია. ავტორს მხოლოდ მივანიშნებთ იმაზე, რომ ბაგრატ IV მონეტაზე სევასტოსადაც იწოდება (შეად. გვ. 128).

III ნაწილი. ტრაპიზონის იმპერიის ისტორიის ქართული წყაროები (ე. ჟორდანი). აქ კიდევ ერთხელ ხაზგასმულია ის მასალა, რომელსაც უნდა იყენებდნენ, მაგრამ არ იყენებენ დასავლელი ბიზანტინისტები, კერძოდ: ა) ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ბ) ქართული დოკუმენტური მასალა, გ) ეპიგრაფიკული ძეგლები. კიდევ ერთხელ კომენტირებულია ბასილ ეზოსმოდვარი და ჟამთააღმწერელი. აქვე საუბარია ტრაპიზონის დედოფლის რუსუდანის სახელით მოჭრილ ფულებზე, უნდა იყოს თეოდორას სახელით მოჭრილი მონეტები.

IV ნაწილი. ბერძნული ელემენტი ატენის ხეობის ტოპონიმიკაში და ატენის სიონი (თ. მესხი). ქართულ-ბერძნული ურთიერთობები, მათ შორის მიგრაციები, ტოპონიმიკაშიც აისახა. სწორედ ამ საკითხს ეხება კონკრეტული ნაწილი. მასალა უხვად არის წარმოდგენილი, თუმცა ძნელი დასაჯერებელია ტანას ხეობის ნომინალის კავშირი ჩრდილოეთ შავი-ზღვისპირეთის ტანაისთან.

V ნაწილი. ძველ ქართული წერილობითი წყაროების მონაცემები და მათი მნიშვნელობა ბერძნული ენის ისტორიისათვის (ნ. მახარაძე). ავტორი ყურადღებას აქცევს ორიგინალურ და ნათარგმნ წერილობით წყაროებში დაცული ბერძნული ცნება-ტერმინების, საკუთარი სახელების, ტოპონიმების ქართულანბანური გადმოცემის თავისებურებებს, და ასე ცდილობს ბიზანტიური პერიოდის ბერძნული წარმოთქმის რეკონსტრუქციას. უდავოდ, საინტერესო მეთოდია.

ასეთია, სარეცენზიოდ წარმოდგენილი ნაშრომი. მისი მნიშვნელობა დიდია.